

ПРОБЛЕМА ВАСАЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ДМИТРА ДЕТЬКА ВІД УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ ЛЮДОВИКА І*

У першій половині XIV ст. володарі Угорського королівства постійно контактували з останніми Романовичами. Спробуємо виокремити ряд сюжетів, докладніше відображених у документальних матеріалах. Найсамперед це міграційні рухи, двосторонні соціальні взаємини тощо. Про осіб та сім'ї східнослов'янського походження, які переселилися на постійне проживання до Угорщини й відзначені в актових матеріалах XIV ст., є чимало відомостей. Немала кількість переселенців у минулому належала до "руського"*** нобілітету й відповідно була наділена привілеями після приїзду до королівства. Королі або ж їхні сановники на місцях виділяли доволі значні землі – феоди (із правом довічного успадкування родичами), що передбачало, очевидно, перехід вказаних представників знаті на постійну службу. Останні виконували як військові функції, так і охорону кордонів, були дрібними та середніми урядовцями при дворі короля чи королеви, серед оточення представників заможної світської та духовної верхівки. Часто це комеси, йобогіони (або ж сини йобогіонів) королівських фортець, магістри та ін. У документах ці особи фігурують як знатні за родовим походженням та заможні.

Широке коло повноважень, посади й титули, впливи при дворах монархів як Арпадської, так і Анжуйської династій, участь у різноманітних військових кампаніях перетворили східнослов'янських вихідців на одну з досить помітних і активних громад іноземного походження у житті королівства XIII–XIV ст.

Частина переселенців на новому місці зберігала хоча б на рівні власної родової ідентифікації поняття Rus, Ruska, Ruthenus, послуговуючись ним ще багато десятиліть, як, наприклад, рід Dobó-Ruska***, відомий в Угорському

* Матеріали для цієї публікації зібрано завдяки всебічній підтримці польського стипендіального комітету ЮНЕСКО в 2011 р.

** Поняття "руський" свідомо береться в лапки, оскільки немає докладної інформації, звідки саме були згадані переселенці – з Київської, Галицької чи Волинської земель. Галицькі землі у XIII – на

початку XIV ст. не завжди ототожнювалися з Руссю навіть за умов правління тут від 1198/1199 р. (з перервами) київської з походження династії Романовичів.

*** Етимологія назви роду Dobó, Dobos може опосередковано засвідчувати участь одного з перших його представників музикантом у військових кампаніях угорських королів барабанщиком.

королівстві від XIV до XVIII ст.¹, чи Theza², який започаткував графське сімейство. Більшість учасників переселенського руху ідентифікувати з відомими літописам знаними боярами чи представниками нижчих знатних прошарків суспільства майже неможливо. Винятками є хіба Володислав Кормиличич – Ladislaus Ruthenus³, з високою вірогідністю Судиславъ – Subislaus (etc.) de genere Ludan(?)⁴, можливо, також Иванко Станиславич – Jowan filius Iruslou чи “Артѣмъи егѣтъ Галицькыи”. Проте походження абсолютної більшості переселенців (а це понад півсотні осіб та сімейств) документами руського та угорського походження взагалі не підтверджується.

Окремо в нашому дослідженні постає дуже дискусійна постать Дмитра Детька, вивчення біографії якого та стосунків з угорськими королями Карлом Робертом (1308–1342) і Людовиком I (1342–1382), попри наявні джерела, на наш погляд, все ж, бажає кращого⁵. Дискусійним є не тільки характер і стиль взаємовідносин з монархами, а й походження особи.

¹ Anjou-kori oklevéltár / Szer. F. Piti. – Budapest; Szeged, 1999. – Т. 23: 1339. – Old. 130–131; Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (Anjoukori Okmánytár) / Szer. I. Nagy. – Budapest, 1883. – Köt. 3: 1333–1339. – S. 550–552; Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 10 (Наджупан Березької жупи, м. Берегово). – Оп. 8. – Спр. 37. – Арк. 1 та ін.

² Про першого представника роду на службі в династії Анжу відомо з документів 1312 та 1318 рр.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budaes, 1832. – Т. 8, V. 2. – S. 147; Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (Anjoukori Okmánytár) / Szer. I. Nagy. – Budapest, 1878. – Köt. 1. – S. 281; Anjou-kori oklevéltár / Szer. Gy. Kristó. – Budapest; Szeged, 1994. – Т. 3: 1311–1314. – Old. 190.

³ Див., зокрема: Волощук М. М. “Вокняжение” галицьке Володислава Кормиличича (1210–1214 рр., з перервами): міфи та реальність // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. 15. – С. 38–48; Його ж. Невідомі сторінки біографії Володислава Кормиличича (1214–1232 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. 16. – С. 29–39.

⁴ Див., зокрема: Волощук М. М. Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 2010. – Т. 260, кн. 1. – С. 257–273. Про нащадків Судисла-

ва, які мешкали в Угорському королівстві, див.: Його ж. Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 2. – С. 20–31; Його ж. “Филя древле прегордый” / Fila Supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2011. – Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 189–196.

⁵ В “Енциклопедії Львова” зазначено: “Дмитро Дедько (Дмитро Детько; р. нар. невід. – 1349) – галицький боярин, управитель або староста землі Русі – частини Галицько-Волинської держави (1340–1349)”: Енциклопедія Львова / За ред. А. Козицького. – Львів, 2008. – Т. 2. – С. 100–101.

⁶ Див. повний текст документа: “Ludouicus, Dei gratia Rex Hungariae, fideli suo viro Magnifico, Comiti Dechk, Capitaneo Ruthenorum [курсив наш – М. В.], salutem et gratiam. Conqueruntur Nobis fideles ciues ac hospites ciuitatum nostrarum regni Hungariae praedicti, et specialiter ciues ciuitatis nostrae Cassa vocatae, cum rebus scilicet mercimonialibus ad Rutheniam, procedere consueti, quod cum ipsi, cum eorum rebus mercimonialibus ad loca tributorum vestrorum peruenirent, Tributarii Vestri super ipsos tributum superfluum, imo omnino iniustum, et plus quam a populis, seu Mercatoribus regni Poloniae, ac aliorum regnorum, ab ipsis exigerent, et extorquerent indebite, et iniuste; quare fidelitatem Vestrae

Відомо, що після раптової смерті останнього представника династії Романовичів Юрія II Тройденевича (1323–1340) у квітні 1340 р. саме Дмитро Детько перебрав управління в Галицькій землі. Стосунки із сусідніми володарями, втім також династією Анжу, склалися по-різному, оскільки як Карл Роберт (а від 1342 р. – Людовик), так і польський володар Казимир III (1333–1370) розглядали Галичину і Волинь об'єктами власної зовнішньої політики, особливо на тлі татарської загрози в першій половині XIV ст. Угорські королі ще від 1205–1206 рр. користувалися титулом *Galitiae Lodomeriaeque Rex*, що надавало їм додаткових прав на ці землі. Титул успадкували й представники династії Анжу, тому перед Дмитром Детьком постало складне питання врегулювання відносин із угорцями.

У документі 1344 р. монарх звертався до галицького правителя як “...вірного свого мужа, управителя Русі, комеса Дечка” (“...fidei suo viro Magnifico, Comiti Dechk, Capitaneo Ruthenorum”)⁶. На перший погляд, подібне звертання засвідчувало пряме васальне підпорядкування щодо короля Людовіка. Однак історики по-різному тлумачили як вказану формулу, так і особистісний статус самої персони.

Зокрема, Михайло Грушевський вважав, що “титулатуру Людовикового листа до Детька треба пояснити тим, що, визнаючи за собою традиційні королівські права на Галичину, Людовик з того становища називав Дедька своїм васалом”⁷. Винятково як урядовця Галицької землі (однак, очевидно, самостійного) розглядав посаду Дмитра Детька Іванов⁸.

Оригінально зміст акту 1344 р. оцінив Валентин Гарданов, який зазначав: “Грамота Людовіка складена з таким розрахунком, щоб не принижувати Дмитра і, висловлюючи йому зовнішні знаки королівського благовоління, дати відчутти в той же час, що він не рівня “божій милості” королю Угорщини..., в особі Дмитра-“дядьки” угорський король має справу не зі своїм васалом, а з таким же суверенним володарем, як і він сам”⁹.

Іван Крип'якевич прийшов до думки, що станом на середину XX ст. “...залишається нез'ясованим, чи Дмитро Детько керував самостійно чи залежав від Любарта або ж був васалом угорського або польського

Magnificentiae [курсив наш – М. В.] de praesentibus requirimus diligenter, nihilominus damus in mandatis, quatenus super fatos ciues et hospites quarumlibet ciuitatum nostrarum, et specialiter praedictae ciuitatis nostrae Cassa, in locis tributorum Vestrorum per vestros tributarios superfluum tributum, ac plus, quam a populis et hospitibus regni Poloniae, et aliorum regnorum exigere facere non velitis, et non debeatis; aliud propterea non facturi; imo eosdem solutis iustis, et ab antiquo consuetis eorum tributis, de locis vestrorum tributorum libere, et absque omni impedimento abire permitti faciatis, saluis rebus et personis. Datum Budae in octauis

festi Ascensionis Domini. Anno Millesimo, trecentesimo, quadragesimo quarto”: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer.* – Budae, 1833. – Т. 9, V. 1. – S. 209–210.

⁷ Грушевський М. Історія України-Руси: В 10 т., 11 кн. – Київ, 1993. – Т. 4. – С. 29.

⁸ Ивановъ П. А. Историческія судьбы Вольнской земли съ древнѣйшихъ времянь до конца XIV вѣка. – Одесса, 1895. – С. 236.

⁹ Гарданов В. К. “Кормильство” в Древней Руси (К вопросу о пережитках родового строя в феодальной Руси IX–XIII вв.) // Советская этнография. – 1959. – № 6. – С. 248.

королів"¹⁰. Схожих сумнівів щодо статусу як самого Дмитра Детька, так і підконтрольних йому земель (принаймні до 1344 р.) дотримуються Леонтій Войтович¹¹ та Олег Купчинський¹².

Олег Мазур¹³ інтерпретував сюжет так: "Неоднозначність цих формулювань (у дипломі короля Людовика від 1344 р. – М. В.) не тільки переконливо свідчить, що угорський монарх звертається до володаря сусідньої незалежної держави, але й виступає цікавою ілюстрацією важкого пошуку придворним канцеляристом угорського короля відповідних формул до особи, влада якої за середньовічними канонами аж ніяк не могла бути визнана легітимною"¹⁴.

Однак у європейській історіографії від кінця ХІХ ст. сформувалося інше коло істориків, які стверджують, що Дмитро Детько був прямим васалом представника Анжуйської династії. До найпоширеніших прихильників такого погляду належать польські вчені¹⁵, завдання яких на початку ХХ ст. полягало в історичному обґрунтуванні неповноцінності державницьких прагнень українців, а отже, – демонстрації їхньої нездатності до суверенного правління й у Середньовіччі. Ця історіографічна традиція практично без змін зберігається і на рубежі ХХ–ХХІ ст.¹⁶

Найповнішою аргументація виглядає на сторінках монографії Генрика Пашкевича¹⁷. В основі пошуку відповідей на ключове запитання про ймовірність васальної залежності від угорського короля історик обрав згадане *inscriptio* акту 1344 р. Він переконаний, що Дмитро Детько після спільної угорсько-польської військової кампанії навесні 1340 р. отримав від Карла Роберта та Людовика I посаду старости, яка, безумовно, символізувала підпорядкування вказаним монархам. Систему доказів власної позиції історик збудував на підставі порівняльного аналізу словосполучень "славний муж" ("*vir magnificus*"), "ваша величність" ("*vestra Magnificentia*") та їх використання в

¹⁰ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. 2-е видання, із замінами і доповненнями. – Львів, 1999. – С. 146.

¹¹ Войтович Л. Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // *Його ж.* Галицько-Волинські етюди. – Біла Церква, 2011. – С. 375–376, 379.

¹² Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства ХІІІ – першої половини ХІV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 194–195.

¹³ Дивно, але вказаний сюжет не став об'єктом вивчення дослідника галицького боярства Андрія Петрика (див., наприклад: Петрик А. Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2000. – Вип. 4. – С. 62–63; *Його ж.* До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів //

Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2001. – Вип. 5. – С. 40; *Його ж.* Еліти Белзької землі ХІІІ–ХІV ст. // *Белз і Белзька земля.* – Белз, 2006. – Вип. 2. – С. 21).

¹⁴ Мазур О. "Demetrius Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae" (інститут "старійшини" у політичному житті Галицької землі другої чверті ХІV ст.) // Семінарії "Княжі часи". – Львів, 2002. – С. 19–20.

¹⁵ Див., наприклад: Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łącińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – Т. 1. – С. 218; *Dąbrowski J. Kazimierz Wielki. Twórca Korony Królestwa Polskiego.* – Kraków, 2007. – С. 32.

¹⁶ Див.: *Wyrozumski J. Kazimierz Wielki.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 2004. – С. 92–94 etc.

¹⁷ *Paszkievicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego.* – Warszawa, 1925. – С. 78–81.

офіційному угорському і польському діловодстві. Приклади Г. Пашкевича за-свідчують, що подібні звертання правлячі монархи не раз застосовували щодо своїх підданих у межах країни, а відтак не варто розцінювати таку формулу як щось особливе, покликане підтвердити суверенний статус Дмитра Детька з огляду іноземного монарха¹⁸. Цей погляд надалі не спростовано, втім й у статті О. Мазура¹⁹, аргументи якого виглядають не так переконливими.

Серед інших вчених, які впевнено, хоча й без наведення доказів, називали Дмитра Детька васалом короля, був Фелікс Шабульдо²⁰. В угорській історичній науці вказаний сюжет предметом розгляду не став²¹. Щобільше, на сторінках історичних видань у списку васально залежних від Людовика I країн галицькі землі не фігурують²².

Отже, пропоновані оцінки взаємовідносин угорського монарха з галицьким боярином кардинально відрізняються між собою. Наше завдання полягає не лише у спробі переосмислення відомих та вже аналізованих документальних свідчень про особу Дмитра Детька, а й інтерпретації інформації з тих актів, які не були об'єктом вивчення, однак можуть мати цінні вказівки до теми нашого дослідження. При цьому не ставиться завдання заглиблюватися у деталі стосунків галицького боярина з литовським князем Любартом чи Казимиром III – увагу буде зосереджено на відносинах з угорським королем.

Кількість згадок про Дмитра Детька у наративному та актовому матеріалі першої половини XIV ст. не надто велика. Фактично – це декілька документів, у яких він фігурує свідком їх укладення, група особисто виданих грамот, а також відкликання до нього у документах, створених поза східнослов'янськими землями²³.

У контексті нашого дослідження важливою є цитата з хроніки Яна із Чарнкова, де постає “боярин на ім'я Датко, що володів замком Перемишль” (“...baro Datko nomine castrum Przemysl habens”)²⁴. Належність боярина до Перемишльської землі, наявність у нього тут певних земельних ресурсів

¹⁸ Ibidem. – S. 81.

¹⁹ Мазур О. “Demetrius Detko...” ... – С. 19–20.

²⁰ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987. – С. 40.

²¹ Див., наприклад: A magyar nemzet története / Szerkeszti Szilágyi Sándor. – Budapest, 1895. – К. 3: Az Anjou ház és Örökössei 1301–1439 / Irták Pór Antal és Schönherr Gyula. – Old. 162–163.

²² Див., наприклад: Engel P. Die Barone Ludwigs des Grossen, König von Ungarn // Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis / Szer. Jenő Fitz. – Székesfehérvár, 1985. – Sz. 22. – Old. 11–19; Huber A. Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vassalenländer // Archiv für österreichische Geschichte. –

Wien, 1885. – Bd. 66. – S. 3–14 etc.

²³ Майже всі документи востаннє видані і перекладені: Кунік А. А. Объяснительное введение къ грамотамъ и лѣтописнымъ сказаніямъ, касающимся истории Червонной Руси въ XIV в., съ приложеніемъ подлинныхъ текстовъ // Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій / Сооб. О. Генсіоровский и др. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 113–197. Повторно частину документів опубліковано: Купчинський О. Акти... – С. 179–180, 182, 186, 194–197, 199–200.

²⁴ Joannis de Czarnkow. Chronicon Polonorum // Pomniki dziejowe Polski / Monumenta Poloniae historica / Ed. A. Bielowski. – Lwów, 1872. – T. 2. – S. 622.

ніхто з істориків не брав під сумнів²⁵. Однак при цьому не зважали на те, що та ж особа згадана в документах Юрія II та акті 1344 р. за фонетичною та лексичною формою власного імені відповідає групі осіб (або ж населених пунктів!), що часто фігурували й на сторінках угорських актів, датованих між 1244–1385 рр. – Dechk, Detk, Dethk, Detkh, Dethka та ін.

Важливою є інформація про поселення на зразок Detk/Dethk/Detha в сусідніх із Галицькими землями комітатах Абауйвар та Боршод²⁷. Грунтовне історично-географічне дослідження вказаних населених пунктів провів угорський професор Дьордь Дьорффі. Зокрема, село Детек (Detek, комітат Абауйвар) відоме лише під 1274 р., в останній чверті XIII ст. місце було незаселеним (*vacuam penitus et habitatoribus destitutum*)²⁸, причини чого автор не назвав. Натомість село Дета (Detha, комітат Боршод), що фігурує на сторінках дипломів 1323 та 1330 рр., стало предметом земельних суперечок між угорськими можновладцями²⁹. На такому тлі етнічне і соціальне походження Д. Детька не виглядає цілком однозначним.

Актуальне це повідомлення і з огляду на ймовірність походження Д. Детька також із села Дядьков (літописний Божскый Дѣдьковъ) у Пониuzzi (можливо, у Болоховській землі)³⁰.

У 1907 р. Аріст Кунік запропонував інакшу версію походження даної особи – із с. Дмитровичі поблизу Судової Вишні, що поряд з кількома іншими селами (Iesmenich, Plesouich et Popouich*) до кінця XIV ст. “належали до Перемишльської фортеці”³¹. Версія історика ґрунтувалася на повідомленні дипломів, датованих 1385 р., в яких угорська королева Марія надала у розпорядження Ioanni de Palugya та його братів перераховані місцевості з огляду на те, що попередні власники, названі в джерелах Desk et Iwan (на думку видавця – дружина Іоанна/Іванна) не мали спадкоємців, що могли б загосподарювати вказані села³².

²⁵ Дотеперішні підсумки досліджень цього питання див.: Мазур О. “Demetrius Detko...” – С. 16–17.

²⁶ Codex diplomaticus Hungariae... – Buda, 1830. – Т. 5, V. 3. – С. 477–478; Ibidem. – Buda, 1830. – Т. 6, V. 2. – С. 49; Ibidem. – Buda, 1837. – Т. 7, V. 4. – С. 97; Ibidem. – Buda, 1832. – Т. 8, V. 1. – С. 447; Ibidem. – Buda, 1842. – Т. 9, V. 7. – С. 38; Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest, 1873. – V. 10: 1290–1300. – N 26; Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae: In 2 t. / Ad edendum praeparavit V. Sedlák. – Bratislava, 1980. – Т. 1: Inde ab anno MCCCCI usque ad anno MCCCXIV. – С. 433; Ibidem. – Bratislava, 1987. – Т. 2: Inde ab anno MCCCXV usque ad anno MCCCXIII. – С. 23, 346, 460.

²⁷ Codex diplomaticus Hungariae... – Т. 9, V. 7. – С. 38; Ibidem. – Buda, 1842. – Т. 10, V. 7. – С. 236–237.

²⁸ Györffy Gy. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza: 4 k-ban. – Budapest, 1966. – К. 1: A–Cs. – Old. 77.

²⁹ Ibidem. – Old. 770.

³⁰ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва, 2001. – Т. 2. – Стб. 792.

* Маються на увазі три сусідніх села на схід від Перемишля, розділених нині українсько-польським кордоном, – Яксманичі на території Польщі та розташовані по український бік кордону Поповичі і Плешевичі в Мостиському р-ні Львівської обл. (ред.).

³¹ “...ad Castrum Premisl pertinentes et spectantes”: Кунік А. А. Объяснительное введение... – С. 132–133.

³² Codex diplomaticus Hungariae... – Buda, 1834. – Т. 10, V. 1. – С. 225–226, 261–262, 321–322. Цікаво, що згідно із артикулом № 10 Золотої булли 1222 р.,

За словами історика, “хоча ототожнення Дмитра Детька з Desk-ом у грамоті 1385 р. і з Dechк-ом грамоти 1344 р. не було зауважене, все ж, воно не підлягає жодному сумніву”³³. І хоча важко погодитися з думкою, що село Дмитровичі отримало назву саме від цього свого власника, версія історика про належність перерахованих населених пунктів самому Д. Детькові небезпідставна з огляду на повідомлення Яна з Чарнкова. Іншим опосередкованим підтвердженням такого зв'язку є інформація кількох угорських актів початку XIV ст. Зокрема, в дипломі від 24 червня 1309 р., виданому в Естергомі, згадано ряд знатних осіб зі Зволена, втім, – Desk filius comitis Mike (Деск син комеса Міке, можливо – Миколи)³⁴. Із аналогічним за формою написання іменем останній відомий з документа від 13 квітня 1312 р.³⁵, однак, вже у королівському акті від 13 січня 1315 р. вказана особа постає як Detk³⁶. Таке порівняння додатково засвідчує тотожність усвідомлювання імені при його різночитанні і різному написанні.

Упродовж XIX – на початку XXI ст. при обговоренні на сторінках різноманітних видань проблеми походження прізвища (чи прізвиська) боярина Дмитра Детька (Дядька) майже всі історики сходились на його пов'язаності з виконанням певних обов'язків вихователя, можливо – при дворі князя Юрія II або ж котрогось із його попередників³⁷. Відтак, а priori, – цей предикат слов'янського (з високою вірогідністю – східнослов'янського) походження. При цьому ідентифікацію вказаної особи в акті Людовика I, де боярин віднотований під іменем Dechк, вчені пояснювали помилкою королівського канцеляриста³⁸. Однак історики в цьому випадку суперечать самі собі. Зокрема, О. Мазур, допускаючи ймовірність помилкової передачі імені персоні, якій адресувався документ (sic!), залишався переконаним, що сам сюжет диплома “...є цікавою ілюстрацією важкого пошуку [курсив наш – М. В.] придворним канцеляристом угорського короля відповідних формул до особи, влада якої за середньовічними канонами аж ніяк не могла бути визнана легітимною”³⁹. Тобто, писар ретельно підшукував необхідне звертання до адресата, але допустився помилки в його імені!? Таке припущення виглядає досить дивним.

оновленого проекту від 1231 р. та неодноразовими їх підтвердженнями в другій половині XIII – середині XIV ст. посада комеса могла передаватися у спадок від батька до сина: “Si quis iobagio habens honorem in exercitu fuerit mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donatus et si serviens eodem modo fuerit mortuus, eius filius – sicut regi videbitur – donetur”. Див.: The Laws of the medieval kingdom of Hungary: In 2 t. / Ed. J. M. Bak, Gy. Bónis and J. R. Sweeney. – Idyllwild, 1999. – Т. 1: 1000–1301. – С. 33.

³³ Куникъ А. А. Объяснительное введение... – С. 133.

³⁴ Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. – Т. 1. – С. 295.

³⁵ Ibidem. – С. 421.

³⁶ Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. – Т. 2. – С. 23.

³⁷ Найповніша аргументація на сторінках таких праць: Грушевський М. Історія... – С. 430–433; Гарданов В. К. “Кормильство”... – С. 248–249; Мазур О. “Demetrius Detko...”... – С. 17.

³⁸ Куникъ А. А. Объяснительное введение... – С. 79; Гарданов В. К. “Кормильство”... – С. 249; Мазур О. “Demetrius Detko...”... – С. 17.

³⁹ Мазур О. “Demetrius Detko...”... – С. 19–20.

При цьому не брано під увагу того, що в угорській актовій документації, виданій і доступній для опрацювання, кількість згадок ідентичних за написанням і звучанням із предикатом Дмитра, досить велика, починаючи від середини XIII ст. Нам досі не відомо достеменно, яким саме чином ця особа з'явилась при дворі Юрія II Тройденовича, причому одразу ж на найвищих щаблях. Перша згадка про неї в актовому матеріалі останнього Романовича припадає на 11 лютого 1334 р.⁴⁰ У договорі із Тевтонським орденом Temetrius Detko фігурує серед свідків на другому місці після галицького єпископа Ходка⁴¹. Таке високе становище пояснювали, як правило, функціями кормильця, “дядьки” при представниках правлячої династії. Однак, з огляду на прямі лексичні та фонетичні співпадіння у звучанні і написанні прізвища/прізвиська боярина Дмитра, ми не виключаємо його родового походження із угорських земель.

Урядовання Дмитра Детька в Перемишльській землі (про що зазначав Ян із Чарнкова) на тлі відвоювання Карлом Робертом до 1322 р. більшості східних земель⁴² та, як свідчить з географічного погляду чудово укладений “Анонімний опис Східної Європи”, просунення сфер впливу династії Анжу щонайменше до правого берега р. Прут⁴³ взагалі не виглядає дивним. Хоча Абауйварський комітат, де згадується поселення Detk/Dethk, і не знаходився безпосередньо на кордоні з Перемишльською землею, все ж, він був наближеним до східнослов'янських теренів. Перейти на службу до Юрія II, залишаючись підданим Карла Роберта, а відтак – і Людовика I, було не так складно. Подібні випадки трапляються впродовж усього XIII ст. Володислав Кормильчич, Судислав, мабуть, – Жирослава та інші в різний час були підданими двох володарів.

Те, що Д. Детько після 1340 р. використовував кирилицю в офіційній документації⁴⁴ також не дивина, бо навіть Казимиру III належить цілий ряд актів, виданих саме церковнослов'янською мовою⁴⁵. Кириличні та глаголичні тексти періодично трапляються і на території Угорщини. Крім того, *capitaneus Russiae* послуговувався і латинською мовою, що не дивно хоча б з огляду на аналогічну практику попередника⁴⁶. Рівень його освіченості та здібностей був, безперечно, високим. Дмитро, зокрема, виконував обов'язки княжого судді і печатника при Юрієві Болеславові II, був членом боярської ради⁴⁷. До квітня 1340 р. – це одна з найближчих осіб монарха, яка перебувала в його оточенні щонайменше шість років.

⁴⁰ Купчинський О. Акти... – С. 174.

⁴¹ Там само. – С. 179.

⁴² Найрепрезентативніший приклад – захоплення Маковицької фортеці (*castrum Machk*), яке вчинили угорці в 1322 р.. Див.: *Codex diplomaticus Hungariae...* – Buda, 1837. – Т. 8, V. 6. – С. 60.

⁴³ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* / Ed. O. Górka. – Cracoviae, 1916. – С. 47–48.

⁴⁴ *Липпо-Данилевській А. С. Печати*

последніх галичско-владимірських князей и их совѣтниковъ // Болеславъ-Юрій II... – С. 300.

⁴⁵ Див., наприклад: *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej y Archiwum tak zwanego bernadyńskiego we Lwowie.* – Lwów, 1868. – Т. 1. – С. 6.

⁴⁶ Купчинський О. Акти... – С. 187–192, 199–200.

⁴⁷ Петрик А. До історії боярських родів... – С. 40.

Тому, загалом, ми не заперечуємо його участі у вихованні котрогось із дітей правлячої династії, звідки за Дмитром закріпилось прізвисько Дядько/Дедько (Дѣдько). Одначе ми не відкидаємо, що він міг бути вихідцем з Угорщини, зокрема, зі слов'янського середовища комітатів Абауйвар чи Боршод, де й знаходилося поселення Detk/Dethk, від назви якого майбутній боярин міг отримати інший варіант свого особистісного ототожнення в документах – зручніший для угорських канцеляристів. Саме тому в акті 1344 р. ідентифікація Дмитра виглядала як Dechk, що для Людовика I було звичнішим з огляду на ймовірну попередню практику не зафіксованих у джерелах відносин із досліджуваною особою та старих форм ідентифікацій, можливо, уживаних до першої писемної згадки про нього в оточенні Юрія II з 1334 р.

Запропоноване припущення потребує нового аналізу політичних подій 1340–1341 рр. Участь боярина Дмитра у змові проти Юрія II та його отруєнні навряд чи відповідала інтересам угорського короля. Принаймні про якусь позитивну реакцію Карла Роберта нічого не відомо, хоча й не виключено, що вона таки була, адже поряд із польськими у поході до східнослов'янських земель взяли участь і угорські підрозділи на чолі з палатином Віллермом Другетом.

Згадана кампанія, по-різному відображена в документах, очевидно, проходила на двох напрямках – волинському та галицькому, причому війська на марші і під час самого походу так і не були об'єднані під одним керівництвом. За “галицький напрямок”, як ми переконані, відповідав саме палатин В. Другет⁴⁸. Імовірно, що частина історичної Галицької землі у першій половині XIV ст. вже перебувала у сфері впливу династії Анжу – на це неоднозначно натякає “Анонімний опис Східної Європи”⁴⁹. Можливо, такий контроль був забезпечений після успішного придушення чергового опору місцевої опозиції на чолі з Петром Петене⁵⁰. Як і кампанія Казимира III, угорська виправа, що тривала, на наш погляд, упродовж 19–20 квітня – не раніше 7 травня 1340 р.⁵¹, завершилась успішно, навіть попри те, що не збереглося повідомлення про будь-які перипетії облоги, штурмів міст чи інших військових зіткнень.

Зрозуміло, що і після польсько-угорських походів квітня–травня 1340 р. статус Дмитра Детька як у країні, так і стосовно обох угорських монархів, суттєво видозмінився. Не останнє місце в таких метаморфозах посідала очевидно чимала зацікавленість ординського хана Узбека (1313–1341) в контролі над спадщиною Романовичів.

Джерельні матеріали угорського походження не раз підкреслюють, що від 1334–1335 рр. спостерігалася татарська загроза⁵². Хроніка Іоана

⁴⁸ Див. спеціальне дослідження: Волощук М. М., Стасюк А. Є. Про похід палатина Віллерма in Rutheniam у квітні 1340 р. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 53.

⁴⁹ Anonymi Descriptio... – S. 47–48.

⁵⁰ Див., наприклад: Волощук М. М. До

питання східнослов'янського походження Петра Петуні // Український історичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 21–35.

⁵¹ Волощук М. М., Стасюк А. Є. Про похід... – С. 53.

⁵² Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: In 7 Bd. / Herausgegeben Vincenz Brandl. – Brünn, 1864. – Bd. 7: 1334–

Вітодуранді констатує, що ще за життя Болеслава-Юрія Тройденовича в лютому 1340 р. “велика кількість татар та інших поган голодом і бідами вдарили по землях Кракова та Угорщині”⁵³. Однак більшість сучасних описуваним подіям наративів та актовий матеріал засвідчують спустошення татарами польських та угорських земель щонайменше від другої половини 1340 – початку 1341 рр. Вказаний напад був настільки резонансним, що знайшов відображення у цілій низці документів, жодним або ж майже жодним чином не пов’язаних між собою⁵⁴. Польський король навіть намагався залучитися папською допомогою й листувався з цього приводу⁵⁵. Однак отримав тільки декларації про підтримку.

Із хроніки Яна з Чарнкова відомо, що саме Дмитро Детько (*baro Datko nomine*), Данило з Острога й інші представники місцевого нобілітету були причетні до залучення ординців у походи проти П’ястів та Анжу⁵⁶. Причому, загрозна тенденція для сусідніх зі східнослов’янськими володінь зберігалась, як видно з джерел, і надалі. Зокрема, під 1342 р. Малопольські аннали повідомили, що “татари спустошили Люблінську та

1349. – Abteilung 3. – S. 889; *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide domesticorum ex exterorum scriptorium / Concinnata St. Katona in Regia Universitata Bvdensi historiarum doctore archidiocesis Strigoniensis presbytero.* – Budaë, 1790. – Seria 3, t. 2. – S. 55.

⁵³ “...multitudo Tartarorum et aliorum paganorum famis inedia compulsa terram regis Gragowie (тобто, Кракова – М. В.) et Ungarie ingressa est”: *Chronica Johannis Vitodurani / Baethgen Friedrich // Monumenta Germaniae historia.* – Berolini, 1924. – T. 3 (Series nova). – S. 181, 184.

⁵⁴ Див., зокрема: *Johannes Victorienis 1211–1343 // Fontes Rerum Germanicarum:* In 5 Bd. / Herausgegeben Joh. F. Boehmer. – Stuttgart, 1843. – Bd. 1. – S. 438; *Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur ältern Geschichte Preussens / Herausgegeben J. Voigt.* – Königsberg, 1848. – Bd. 3. – S. 34–35; *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia / Ed. A. Theiner.* – Romae, 1859. – T. 1: 1216–1352. – S. 637–638; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentium que finiti matum historiam illustrantia / Deprompta collecta ac serie chronologia disposita ab A. Theiner.* – Romae, 1860. – Tomus primus: ab Honorio pp. III. usque ad Gregorium pp. XII. 1217–1409. – S. 468; *Rocznik Malopolski / Ed. A. Bielowski // Monumenta Poloniae*

historica / Ed. A. Małeki, W. Ketrzyński, X. Liske. – Warszawa, 1861. – T. 3. – S. 199; *Rocznik Traski // Monumenta Poloniae historica / Ed. A. Bielowski.* – Lwów, 1872. – T. 2. – S. 860–861; *Incipit secundus liber secundae partis cronicae Pragensis, scriptus ad venerabilem partem dominum Johannem IV Pragensem episcopum XXVII // Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen / Herausgegeben von dr. J. Loserth.* – Wien, 1875. – Erste abteilung. – Bd. 8: *Die Königsaaler Geschichtsquellen mit den zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag.* – S. 564–565; *Documente privitoare la Istoria Românilor / Culese de E. de Hurmuzaki.* – Bucurescï, 1887. – V, T. 1: 1199–1345. – S. 658–660.

⁵⁵ *Bullarium Poloniae / Ediderunt et curaverunt I. Sułkowska-Kuraś et St. Kuraś.* – Romae, 1982. – T. 1: 1000–1342; *Bullarium Poloniae / Ediderunt et curaverunt I. Sułkowska-Kuraś et St. Kuraś.* – Romae, 1985. – T. 2.

⁵⁶ *Joannis de Czarnkow. Chronicon Polonorum.* – S. 621–622. Очевидно, що фрагмент із праці Яна з Чарнкова запозичив згодом Ян Длугош. Див.: *Dlugossii Joannes. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae:* In 10 libris / Comit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i inni. – Warszawa, 1975. – Lib. 9. – S. 294–295.

Сандомирську землі⁵⁷. Цей напад на околиці Любліна відзначив також Ян із Чарнкова⁵⁸.

Отже, опрацьований актовий та наративний матеріал, у контексті ймовірного походження Дмитра Детька зі слов'янського населення володінь Анжу, засвідчує далеко не лояльне його наставлення щодо угорських земель та безпосередньо – правлячої династії. Мав місце значно більший патріотизм якраз до колишніх володінь Романовичів. Можливо така ситуація була зумовлена колись негативним ставленням родичів Дмитра або ж його самого до утвердження Карла Роберта в Угорщині, що, ймовірно, спричинило переїзд Дмитра Детька до сусідніх володінь Болеслава-Юрія Тройденовича. Ми не виключаємо, що хтось із родичів досліджуваної персони міг брати участь у виступі проти Анжуйської династії під керівництвом Петра Петене, Копоса Борси, синів Аби Амадея чи Матея Чака.

Відтак, на нашу думку, диплом 1344 р., в якому король Людовик I називав правителя *fidelis suus vir Magnificus* та *comes*, міг відтворювати традицію колишнього звертання ще за проживання Дмитра в межах королівства. Ми переконані, що така формула, безперечно, не підкреслювала жодної реальної залежності адресата від угорського монарха, що додатково засвідчує й сам зміст документа – прохання про організацію торгівлі in *Rutheniam* купців із Кошиць на пільгових умовах.

При цьому ми не стверджуємо, що Дмитро Детько був угорцем за походженням. Численні топонімічні згадки, імена знатних осіб на зразок *Dechk*, *Detk*, *Dethk*, *Detkh*, *Dethka* та ін. у комітатах Абауйвар та Боршод уможливають припущення про ймовірно слов'янське коріння його батьків, можливо навіть їх належність до колишніх переселенців до Угорщини зі східнослов'янських земель. За браком прямих підтверджень висловлені міркування, закономірно, залишаються тільки версією.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

⁵⁷ "Tarhari devastabant (terram) Lublinsensem et Sandomoriam": *Rocznik Malopolski*. – S. 199.

⁵⁸ *Joannis de Czarnkow. Chronicon Polonorum*. – S. 622.